

8. GOArts bibliotek: Med orgeln i fokus

Pia Shekhter

Göteborg Organ Art Center (GOArt) vid Göteborgs universitet, bildades 1995 tack vare ett betydande forskningsanslag från Riksbankens Jubileumsfond. Det kom att bli ett nordeuropeiskt centrum för orgelforskning. Uppbyggnaden av ett eget bibliotek till stöd för forskningen var en medveten satsning från starten. GOArts samling av orgellitteratur växte under åren och har kommit att fylla funktionen av ett nordiskt forsknings- och referensbibliotek på området.¹ Göteborgs universitetsbibliotek övertog samlingen i samband med att GOArt avvecklades 2014 och den placerades ett par år senare i ett särskilt ”orgelrum” på Biblioteket för musik och dramatik. Samlingen har stor betydelse för studenterna på det konstnärliga masterprogrammet i musik, inriktning orgel med relaterade klaverinstrument, på Högskolan för scen och musik (HSM) samt för organister och orgelforskare i Göteborg – såväl inom som utom universitetet. Den besöks också regelbundet av forskare, organister och orgelbyggare från övriga Sverige samt internationella gäster. Samlingen kan alltså sägas fylla samma funktion idag som tidigare, men med andra förutsättningar.

GOArt inriktade sig främst på orgelinstrumentet, men även på relaterade tangentinstrument som cembalo, klavikord, harmonium, hammarklaver och fortepiano. Bland dessa hade klavikordet en särställning tack vare den intima sammankopplingen instrumentet hade med orgeln fram till början av 1800-talet, som övningsinstrument i hemmet.

Syftet med kapitlet är att beskriva denna exklusiva samling som speglar den framstående verksamhet som bedrevs vid Göteborg Organ Art Center. Eftersom samlingen helt och hållet är uppbyggd med forskningen som utgångspunkt har jag funnit det viktigt att inledningsvis ge en bild av GOArts många verksamhetsområden. Då biblioteket har skapats genom

---

1 Två stora specialbibliotek inom det orgelrelaterade fältet bör omnämnas i sammanhanget. Det i särklass största är Library and Archives of the Organ Historical Society i Villanova (PN) <https://organhistorical-society.org/>. Ett annat är The British Organ Archive (BOA), vid Cadbury Research Library, University of Birmingham, <https://www.bios.org.uk/resources/boa.php>

forskningsprojekt från vår samtid, har jag kunnat dokumentera GOArt och dess biblioteks historia genom intervjuer med forskarna.²

GOArt – en introduktion

Planer på ett centrum för orgelkonst vid Göteborgs universitet (GU) fanns redan i slutet av 1980-talet. De drivande krafterna i arbetet var främst Jan Ling, dåvarande professor i musikvetenskap, och Hans Davidsson, på den tiden orgellärare på Musikhögskolan och doktorand i musikvetenskap, senare professor i orgelspel vid Eastman School of Music, University of Rochester, New York, med flera befattningar. Upprinnelsen var bland annat en analys av orgelbehovet för kyrkomusikerutbildningen med anledning av Musikhögskolans nya byggnad Artisten, som invigdes 1992. En annan viktig förutsättning var inrättandet av den konstnärligt-kreativa forskarutbildningen i musikvetenskap i syfte att uppmuntra musiker att ägna sig åt forskning med utgångspunkt från konstnärliga problemställningar. Efter att Avdelningen för musikvetenskap separerats från Musikhögskolan 1998 kom orgelforskningsprojekten att tillhöra musikvetenskapen. Sedan mitten av nittiotalet användes GOArt som ett inofficiellt samlingsnamn på den orgelforskningsverksamhet som bedrevs inom dåvarande Musikhögskolan och sedermera Institutionen för musikvetenskap. Namnet blev officiellt när styrelsen vid GU etablerade GOArt som en centrumbildning inom den nybildade Konstnärliga fakulteten 1999. Namnet GOArt utvecklades till ett starkt varumärke som signalerade konstnärlig och vetenskaplig excellens. År 2007 integrerades GOArt med HSM. Efter långa diskussioner med fakulteten lades centrumbildningen ned 2014 på grund av otillräcklig finansiering.

År 1995 tilldelades GOArt ett stort anslag från Riksbankens Jubileumsfond för ett tvärvetenskapligt forskningsprogram, bestående av fjorton delprojekt: Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970 – integrerade studier i spelpraxis och instrumentbygge. Hans Davidsson, projektledare och initiativtagare till GOArt, skrev i årsredovisningen för 1995:

---

2 Jag har intervjuat sju personer under 2019 och 2020, som var och en har bidragit med sina respektive perspektiv, med särskilt fokus på olika avsnitt: Carl-Johan Bergsten (databasen); Hans Davidsson (historiken); Sverker Jullander (orgelakademierna och publikationsverksamheten); Johan Norrback (forskningen); Ibo Orgies (biblioteket); Paul Peeters (biblioteket) och Joel Speerstra (undervisning och användarperspektiv).

Programmet förenar moderna vetenskapliga metoder med ålderdomligt hantverkskunnande. Det formulerar teorier men ger dem också konkret gestalt i orgelrekonstruktioner och musikinspelningar. Det betraktar orgeln som ett ”mikrokosmos” där långsiktiga utvecklingslinjer i samhälls- och kulturliv återspeglas: sedan medeltiden har orgeln oavbrutet varit en del av den västerländska civilisationen, men dess yttre gestalt, klang och funktion har underkastats ständiga förändringar.³

Utgångspunkten var instrumenten som en spegling av sin samtid, såväl konstnärligt som tekniskt, sociologiskt som historiskt. Man byggde instrument i en egen verkstad efter historiska förlagor, med stor respekt för äldre instrumentbyggares kunskaper och hantverksskicklighet. Tanken på orgeln som en bärare av ett europeiskt kulturarv fanns alltid närvarande.

Orgeln kan i mycket ses som en tidsspegel: i orglarnas och orgelmusikens utveckling visar sig förändringar i estetiska ideal och religiösa och filosofiska strömningar men också ekonomiska förhållanden och tekniska innovationer. Från en annan synvinkel möts i orgeln bildkonst (arkitektur, måleri, skulptur) och ljudkonst (musik och klang som framställs av musiker, tonsättare och orgelbyggare). Orgelforskning handlar alltså om *kultur* i vid mening, omfattande ett brett spektrum av mänskliga aktiviteter och kompetenser av konstnärlig, hantverksmässig och vetenskaplig art.⁴

Fokus låg på uppförandepaxis och instrumentbygge samt på instrumentens förhållande till det omgivande samhället. En central frågeställning var vad man kunde lära av instrumenten i arbetet med att skapa en tidstrogen tolkning; vad som kunde åstadkommas med instrumentet när det skapades. Ett instrument som är byggt för en specifik repertoar vägleder exekutören på ett sätt som moderna instrument inte kan. Erfarenheten av ett djuplodande studium av Europas historiska orglar ledde till utvecklingen av en egen metodologi, där instrumenten sattes in i en vid kontext och utgångspunkten

3 Hans Davidsson, ”Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970”, i *Årsredovisning – Riksbankens Jubileumsfond* (Stockholm: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, 1995), 54.

4 Davidsson, 56–57.

blev det dialektiska förhållandet mellan instrumentet, instrumentbyggaren, musikern och musiken.⁵

Sverige har ett unikt arv av historiska orglar från medeltid till mitten av 1800-talet. I samarbete med Riksantikvarieämbetet arbetade GOArt under 1990-talets andra hälft och i början av 2000-talet med att ta fram en bevarandeplan för Sveriges historiska orglar. GOArt deltog också i flera EU-projekt inom kulturarvsforskning och hade ett samarbete med Institutionen för kulturvård vid GU. Det första EU-projektet var ett samarbete kring orgeldatabaser: European Organ Index (EOI). GOArt var koordinator för projekten *The Organ as a Symbol of the European Vision (ORSEV)*, *Corrosion of Lead and Lead-Tin Alloys of Organ Pipes in Europe (COLLAPSE)* och *Sensor System for Detection of Harmful Environments for Pipe Organs (SENSORGAN)*. Inom COLLAPSE utvecklade GOArt viktiga konserveringsmetoder, framförallt när det gäller bekämpning av den vanligt förekommande korrosionen av orgelpipor. Ett liknande arbete skedde inom projektet SENSORGAN där forskarna tog fram metoder för att upptäcka skadliga miljöer för instrumenten. GOArt medverkade även i projektet TRUESOUND – *Bringing True Baroque and Medieval Sound Back to Life in Historic and New Pipe Organs*.

GOArt samarbetade med institutioner och universitet i Danmark, Tyskland, Italien, Nederländerna, Litauen, Lettland, Storbritannien, Polen, Brasilien och USA. Forskarna medverkade i många internationella konferenser, ofta som inbjudna föredragshållare och key-note speakers. GOArt anordnade också regelbundet återkommande orgelakademier i Göteborg med ett stort internationellt deltagande – mer om detta längre fram.

Utbytet med det välrenommerade Eastman School of Music är värt ett särskilt omnämnande. En central person i samarbetet var musikforskaren professor Kerala J. Snyder, som erhöll ett hedersdoktorat vid Göteborgs universitet 2010. Utmärkelsen fick hon inte minst för sin forskning om den unika Dübensamlingen i Uppsala universitetsbibliotek. Med hedersdoktoratet ville GU också uppmärksamma Snyders värdefulla bidrag till orgelforskningen

---

5 Susanne Holmgren och Gustav Bertilsson Uleberg, red., *RED10 research evaluation: Reports from the evaluation of all research at the University of Gothenburg 2010* (Göteborg: University of Gothenburg, 2011), 145, https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24885/1/gupea_2077_24885_1.pdf.

vid GOArt där hon har handlett en hel generation doktorander. En festskrift till Kerala Snyder har nyligen publicerats.⁶

GOArt verkade i nära samarbete med HSM och åstadkom på det sättet en fruktbar miljö för studenter och forskare. Detta låg helt i linje med universitetets vision om kompletta miljöer med nära samspel mellan forskning och utbildning. 2011 inrättades ett masterprogram i orgel med relaterade klaverinstrument med inriktning på interpretation och improvisation på HSM, i samarbete med GOArt. Doktoranderna involverades i ett flertal projekt med seniora forskare, postdokstipendiater och utländska gästforskare. Undervisningen berikades av att Göteborg erbjöd ett exklusivt utbud av instrument byggda för olika epokers repertoar.

Forskare knutna till GOArt har, vid sidan av ett flertal avhandlingar, producerat mängder av artiklar, bidrag till lexikon, forskningsrapporter och instrumentdokumentationer samt åtskilliga CD-skivor. GOArt grundade 2000 en egen publikationsserie inom GU, *GOArt Publications*. Huvudredaktör för serien var Sverker Jullander, som 2006 efterträddes av Joel Speerstra. Inom serien fanns två underserier, *GOArt Research Reports*, med vetenskapliga artiklar av medarbetare i GOArts olika forskningsprojekt, och *GOArt Organ Documentation Reports*, med detaljerade rapporter över GOArts orgeldokumentationer.

Göran Blomqvist, dåvarande VD för Riksbankens Jubileumsfond, skrev att fonden kände: ”glädje, stolthet och tacksamhet över GOArt, ett av våra allra finaste och mest uppmärksammade forskningsprojekt!”⁷ GOArt fick också mycket gott betyg i den externa utvärdering av forskningen vid GU som genomfördes 2010, ”RED10”:

Overall we find that the research productivity is *good*, and both quality and relevance are *very good*. GOArt has an *excellent* infrastructure and *excellent* cooperation and network activity, and its future plans are realistic, as far as this is possible to evaluate in a volatile funding situation.⁸

6 Bidragen till festskriften finns publicerade digitalt i serien GOArt Publications på <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/54750>.

7 Göran Blomqvist, ”Orgelforskning”, i *Entusiasm och engagemang: 10 år med Orgelkonstens vänner: Historien om ett orgelforskningscentrum och dess vänförening*, red. Peter Lundberg (Göteborg: Orgelkonstens vänner, 2010), omslagets insida.

8 Holmgren och Bertilsson Uleberg, *RED10 research evaluation*, 146.

Orgelforskningsverkstaden

Ett utmärkande drag för GOArts forskning var det tvärvetenskapliga arbetssättet, i första hand med Chalmers tekniska högskola i Göteborg. De discipliner på Chalmers som involverades var materiallära, teknisk akustik, termo- och fluiddynamik samt oorganisk miljökemi. Orgelforskningsverkstaden tillkom 1995 för att stödja GOArts instrumentstudier ”och utgjorde ett internationellt orgellaboratorium”.⁹ Tack vare verkstaden kunde man praktiskt tillämpa forskningens rön om äldre framställningsmetoder och rekonstruera historiska orglar och klavikord. Ett centralt forskningsområde var de äldre orgelpiporna och deras överlägsna klangkvalitet. Datoriserade modeller, framtagna vid Chalmers, gav möjligheter till noggrann analys av orgelpipornas tonalstring. Upptäckten att gjutningen av piporna skedde på en bädd av sand var ett avgörande genombrott i projektet. Forskarna fann också att rätt sorts ”föreningar” i metallen hade stor betydelse. En viktig person som bör nämnas i sammanhanget är orgelbyggaren Munetaka Yokota – expert på pipdesign, piptillverkning och intonation. Han anställdes som gästprofessor vid GU 1994. Verkstaden, som inrättades och ägdes av GU, avvecklades 2009. Delar av den, till exempel gjutbänkar och redskap för piptillverkning, magasinerades hos Dacapo Mariestad, där Institutionen för kulturvård vid GU bland annat var ansvarig för utbildningen i bygghantverk.

År 1991 startade det Nordtyska orgelforskningsprojektet, som var ett samarbete mellan Musikhögskolan och Chalmers. Målet var att framställa en 1600–1700-talsorgel, i stil med de magnifika orglarna i Nordtysklands hansestäder byggda av mästaren Arp Schnitger – en storhetstid i orgelns historia. Man studerade äldre tillverkningsmetoder, men använde moderna maskiner och verktyg samt datorer. Byggnationen av orgeln finansierades med statliga forskningsanslag (Forskningsrådsnämnden och Humanistiskt-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet) samt med medel från olika forskningsstiftelser och Svenska Handelsbanken. Orgelbyggare från flera länder deltog i projektet och varje del i processen dokumenterades noggrant. Det fanns även ett samarbete med projektet Ostindiefararen Götheborg, i vars smedja alla smidda järndelar i orgeln tillverkades. Efter en omfattande ombyggnad av Örgryte nya kyrka skapades en idealisk plats för orgeln,

9 Hans Davidsson, *Orgelmästarnas hemligheter spåras: Visionen, vägen, målet: Om tillkomsten av nordtyska barockorgeln i Örgryte nya kyrka* (Göteborg: Göteborg Organ Art Center, 2000), 13.

Den nordtyska barockorgeln i Örgryte nya kyrka (Fotograf: Ulf Celander, © GOArt).

även i akustiskt hänseende. Akustiken var ett område där samarbetet med Chalmers var viktigt. Kyrkans restaurering och ombyggnad finansierades till största delen av Länsarbetsnämnden, men också med EU-medel, genom en arbetsmarknadsutbildning för arbetslösa som fick lära sig gamla hantverks-

metoder. Detta skedde parallellt med bygget av orgeln, men ingick inte i det nordtyska orgelforskningsprojektet. För att nå projektets konstnärliga mål utvecklades en tvärvetenskaplig forskningsmetodik som senare har kommit att beskrivas som processrekonstruktion. En internationell referensgrupp med Harald Vogel som extern konsult följde hela projektet, vilket genomfördes i samarbete mellan orgelbyggarna Mats Arvidsson, Sverige, Henk van Eeken, Nederländerna och Munetaka Yokota, Japan/USA under Hans Davidssons ledning. Munetaka Yokota var ansvarig för piptillverkningen samt orgelns klang och intonation, vilket var en konstnärlig process. Det nordtyska orgelprojektet inbegrep såväl arkivforskning som teknisk forskning i material, akustik och flödesdynamik. I orgelverkstaden tillverkades så gott som alla delar, inklusive de cirka 4000 piporna och alla trädelar. Orgeln invigdes högtidligen vid Göteborgs internationella orgelakademi i augusti 2000 med många prominenta utländska gäster. Sedan dess används den inom orgelundervisningen på HSM.

Projekteringen och byggandet av orgeln blev från 1995 också betydelsefullt inom forskningsprogrammet Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970, inte minst i de delprojekt där GOArt samarbetade med Chalmers. En virtuell orgel byggdes upp i den så kallade tredimensionella kuben på Institutionen för arkitektur. Besökaren kunde virtuellt sväva omkring i orgeln med hjälp av projiceringar och 3D-glasögon.

Hans Hellsten skriver lite tillspetsat i sin bok *Instrumentens drottning*: ”Paradoxalt nog kan det färdiga instrumentet ses som en biprodukt. Huvudarbetet kan sägas ha varit den omfattande forskning projektet genererat.”¹⁰ Orgeln i sig utgör således såväl en primärkälla som ett forskningsresultat. Kerala Snyder beskriver Örgryteorgeln som ”a work of musical scholarship” och ställer den provokativa frågan: ”How do you footnote an organ?”¹¹

I orgelverkstaden genomfördes fler forskningsbaserade instrumentbyggnadsprojekt och GOArt anlätades för orgelrekonstruktioner på beställning, till exempel en orgel i Schnitgerstil till Korean National University of Arts i Seoul, och ett liknande instrument till Anabel Taylor Chapel vid Cornell University i Ithaca, New York, som invigdes år 2011. Ett annat prestigefyllt

10 Hans Hellsten, *Instrumentens drottning: Orgelns historia och teknik* (Stockholm: Natur och kultur, 2002), 173.

11 Kerala J. Snyder, ”The Örgryte organ as a work of musical scholarship”, i *The North German organ research project at Göteborg university*, red. Joel Speerstra (Göteborg: Göteborg Organ Art Center, 2003), 360–61.

uppdrag var att för Eastman School of Music bygga en kopia av den Caspariniorgel från 1776 som finns i Helgeandskyrkan i Vilnius. Detta instrument, med placering i Christ Church, Rochester, invigdes 2008. Som ett kuriosum kan nämnas att den orgel som skulle till Seoul först byggdes upp i sin helhet i den så kallade kopparbunken, det före detta högspänningslaboratoriet på Chalmers campus.

I *RED10* sammanfattades betydelsen av GOArts orgelbyggnadsprojekt så här:

The research carried out at GOArt is beneficial to organ builders, organ restorers and conservators, organ owners, historians, organ players and other musicians, in summa the whole field of organ culture. The relevance is felt both in concrete organ building and restoration projects and in a wider understanding of the historical importance of organ culture. The relevance has been proved in a concrete and material manner in GOArt organ building projects (Örgryte and Casparini organs, numerous clavichords, etc.).¹²

Göteborg International Organ Academy

Göteborgs internationella orgelakademi startade 1994 och därefter hölls akademier vartannat år med olika temata. Så småningom organiserades de av Föreningen för Göteborgs internationella orgelakademi (FGIOA) och Göteborgs stad blev huvudfinansiär.¹³ Akademierna riktade sig till forskare, lärare, studenter, instrumentbyggare och kyrkomusiker. Utgångspunkten var GOArts olika forskningsprojekt, och Göteborgs rika tillgång på olika typer av orglar spelade en viktig roll. Akademierna var ett internationellt forum för kunskapsbyggande och lockade en stor mängd utländska deltagare. Vid varje akademi stod en ny eller nyrenoverad orgel i fokus. Höjdpunkten kom år 2000 när den nordtyska barockorgeln i Örgryte nya kyrka invigdes med flera utländska dignitärer som deltagare och exekutörer. Orgeln rönt stort internationellt intresse. En annan milstolpe var invigningen 1998 av den nybyggda orgeln i Cavallé-Collstil i Artisten, speciellt avsedd för musik från fransk romantik. 2011 övergick man till att hålla årliga akademier. Från och med 2017 kallas de för orgelfestivaler och har en ny struktur

¹² RED 10, s 149

¹³ Göteborgs internationella orgelakademi, "Göteborg International Organ Academy", åtkomstdatum 26 november 2020, <https://www.organacademy.se/>.

med en mer medveten inriktning på att nå ut till olika målgrupper och på publika evenemang: master classes för studenter, workshops, föredrag och konserter med inhemska och internationella gästartister och forskare. Workshops och master classes hålls under en vecka (måndag–fredag), medan de omkringliggande helgerna avsätts till konferenser som riktar sig mot forskarsamhället och knyter an till pågående forskningsprojekt. Festivalen har en återkommande kulturarvsdag då man koncentrerar sig på orgeln som del av vårt kulturarv. Det finns också ett särskilt fokus på barn och ungdom, med orgelsafari som ett återkommande inslag. En annan populär aktivitet är möjligheten att bygga en egen orgel med hjälp av en byggsats, en så kallad DO-orgel.¹⁴

Föreningen för Göteborgs internationella orgelakademi kan sägas föra vidare ett antal projekt som GOArt drivit under åren, genom regelbundna forskarmöten och värdskap för ett av Riksbankens Jubileumsfond finansierat forskningsprojekt: Stiftvalsen som musikarkiv. 2018 bildade FGIOA aktiebolaget Goart AB, som driver flera projekt, bland annat arbetet med Göteborgs nya konserthusorgel, som beräknas stå färdig 2021. Ett ramavtal med Svenska kyrkan gällande inventering av orglar har tecknats, och föreningen har ett formellt samarbetsavtal med GU kring användning av GOArts databas för orgelinventeringarna.¹⁵ GU har också ett avtal med Svenska kyrkan för att förvalta och underhålla servern som innehåller orgeldatabasen.

Orgeldatabasen

En viktig aspekt av det omfattande forskningsprogrammet ”Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970” (1995–2000) var dokumentationen, vilket underströks i ansökan till Riksbankens Jubileumsfond: ”En förutsättning för ett forskningsprogram av denna art och omfattning är att en omfattande och välstrukturerad dokumentation finns samlad och lätt tillgänglig för samtliga medverkande forskare.”¹⁶

---

14 ”Orgelkids SE”, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://www.orgelkids.se/>.

15 Göteborgs internationella orgelakademi, ”Orgelinventeringar”, Göteborg International Organ Academy, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://www.organacademy.se/orgelinventeringar>.

16 Hans Davidsson, ”Ansökan till Riksbankens Jubileumsfond. Beskrivning av forskningsprogrammet ’Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970 – integrerade studier i spelpraxis och instrumentbygge’”, 23 augusti 1994, 8.

Ett bibliotek och en databas skulle utgöra viktiga integrerade delar av forskningen. Databasen skulle vara ett verktyg för att hantera den stora mängd data som samlats in under programmets första år och som sedan bildade utgångspunkten för forskningen. Informationen inhämtades inledningsvis genom studieresor till historiska orglar i olika länder. Studier av äldre orglar kompliceras av att dessa ofta varit utsatta för restaureringar i syfte att anpassa instrumenten till tidens smak. En annan komplikation är att delar inte sällan flyttats mellan olika instrument. Det visade sig också vara nödvändigt att granska tidigare dokumentationer källkritiskt, eftersom de ofta visade sig innehålla felaktigheter. I databasen lagrades även alla resultat som under forskningsprogrammets gång genererats av de olika projekten. Den fungerade dels som ett forskningsverktyg och dels som en plattform för dokumentation. Tanken var också att den skulle kunna bli en viktig informationsresurs för framtida forskningsprojekt.

Databasen kom att användas för dokumentation av orglar på en tidigare okänd detaljeringsnivå. Exempelvis kan varje orgelpipa (av vilka det finns flera tusen i en medelstor orgel) beskrivas med fler än femtio olika mätvärden och kommentarer. Varje orgel har åtminstone 100 parametrar, som land, stad, plats, stil osv. Databasen, som har en mycket komplex struktur, innehåller förutom text även ljud, fotografier, videofilmer, tabeller och diagram. Masoud Mohammadi skrev i sin masteruppsats om databasprojektet: "The existing databases (not more than three or four at this time in Europe) do not handle the instrument documentation at this level."¹⁷ Komplexiteten och den höga detaljeringsgraden gjorde det nödvändigt att utveckla nya dokumentationsmetoder. Ett exempel på en sådan metod är att direktansluta mätutrustning till en dator så att mätvärdena automatiskt förs över till tabeller i Exceldokument. Ett annat exempel är att mäta pipväggarnas tjocklek med ultraljudsteknik. År 2005 publicerade GOArt en omfattande manual för orgeldokumentation, som har fått stor betydelse för framtida renoveringsprojekt.

Databasen skapades av Carl-Johan Bergsten, tidigare utvecklingsingenjör på Volvo, efter en första övergripande kravspecifikation sammanställd av GOArts dokumentalist Paul Peeters, som också var den som testade funk-

17 Masoud Mohammadi, "The Göteborg Organ Art Center's organ database project" (Göteborg, Chalmers tekniska högskola, Department Computing Science, 1996), 6.

tionerna och tillsammans med flera andra medarbetare och forskare lade in materialet. Framtagningen av den slutgiltiga kravspecifikationen var nästan ett projekt i sig. Efter inledande seminarier med flera inblandade skapades ett team som arbetade vidare och höll regelbundna presentationer för forskarna. Även sakkunniga från Riksantikvarieämbetet deltog. På det sättet vidareutvecklades och förfinades strukturen och upplägget. En avgörande faktor för den höga kvaliteten var just att så många ämnesexperter från olika discipliner inom projektet medverkade i uppbyggnaden av databasen – orgelbyggare, musikforskare, organister och andra. Varje forskare ombads specificera vilken typ av uppgifter databasen skulle innehålla och vilken typ av sökmöjligheter den skulle kunna erbjuda. Sökfrågorna i sig kunde vara av komplex natur, så uppbyggnaden av databasen var ingen lätt uppgift. Orgelinstrumenten sattes in i ett historiskt och geografiskt sammanhang. Mängder av uppgifter, till exempel om orgelbyggare och orgelfirmor samt tekniska data för varje enskild del av instrumenten, länkades samman. Databasen är flerspråkig beträffande gränssnitt och fördefinierade alternativ i popup-menyer. Man kan lägga till ett nytt språk vid behov utan att ändra i programvaran, som har en öppen källkod. Den blev en kraftfull forskningsresurs som genom datamining kunde påvisa dolda mönster och sammanhang. Mycket arbete lades ned på att göra databasen användarvänlig, dels för att underlätta sökningar, dels för att göra det enkelt för forskarna att själva lägga till uppgifter i framtida projekt, och på så sätt bidra till att utöka mängden information. Forskarna hade också möjlighet att få ett specialanpassat gränssnitt, inklusive egen sökmotor, utvecklat för sina behov, till hela eller delar av databasen.

En integrerad del av databasen är en katalog där körbiblioteket från Mariakyrkan i Lübeck från 1500- och 1600-talen finns registrerad.¹⁸ En annan del, som är värd ett särskilt omnämnande är Schnitgerdatabasen.¹⁹ Den innehåller en mycket omfattande dokumentation av Arp Schnitgers orglar med fotografier, beskrivningar, ljudexempel och andra dokument och tillkom i samarbete med the Arp Schnitger Institute for Organs and Organ Building vid Hochschule für Künste i Bremen. Tilläggas bör att Carl-Johan Bergsten, tillsammans med Kerala Snyder, har utvecklat en databas för den

18 Kerala J. Snyder, "The choir library of St. Mary's in Lübeck: A database catalogue", University of Gothenburg, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://goart-vas-1.it.gu.se/webgoart/goart/Snyder.php>.

19 "Arp Schnitger Datenbank/Database", University of Gothenburg, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://goart-vas-1.it.gu.se/Webgoart/goart/schnitger.php>.

värdefulla Dübensamlingen i Uppsala universitetsbibliotek, som finns på en server vid Uppsala universitet.²⁰

Som nämnts ovan har orgeldatabasen en viktig funktion som dokumentations- och presentationsplattform för de pågående stiftsvisa orgelinventeringarna som utförs av eller görs under överinseende av FGIOA. Detta gäller även ett annat pågående projekt som syftar till att presentera svenska 1700-talsorglar – ”ett världsunikt kulturarv”.²¹ Orgeldatabasen ligger idag på en av de servrar som hör till GU, men den är inte publikt tillgänglig i sin helhet. Den består av fem delar: 1. En del ägnad åt orgelinstrumentet med teknisk information; 2. En arkivdel med brev, ritningar, kontrakt, beskrivningar, foton, teckningar etc.; 3. En persondel med information om personer och företag med anknytning till orgelinstrumentet; 4. En del ägnad åt klavikordet; 5. En biblioteksdel med information om böcker, noter, tidskrifter och forskningsmaterial etc. i GOArts bibliotek.

GOArts bibliotek

I ansökan till Riksbankens Jubileumsfond underströks, som tidigare har nämnts, vikten av en stödjande infrastruktur för projekten inom Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970. Redan år 1995 upprättades ett referensbibliotek inom GOArt och en musikforskare med orgel som specialområde, Paul Peeters, anställdes som dokumentalist samma år. Under årens lopp avsattes stora pengar ur forskningsbudgeten för att köpa in relevant litteratur.²² Det var inte ekonomiskt möjligt att bygga upp samlingar av noter och ljudinspelningar, men dessa materialtyper kunde ändå hamna i biblioteket tack vare donationer. Vissa centrala noter köptes dock in, exempelvis till musik av portalfigurerna Johann Sebastian Bach och Dieterich Buxtehude. För att hålla sig à jour med vad som hände inom forskningsfronten tecknades prenumerationer på ett femtiotal tidskrifter på

20 Uppsala universitet, Department of Musicology, ”Düben Database Basic Search”, Uppsala universitet, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://www2.musik.uu.se/duben/basicSearch.php>.

21 Göteborgs internationella orgelakademi, ”Svenska 1700-talsorglar”, Göteborg International Organ Academy, åtkomstdatum 26 november 2020, <https://www.organacademy.se/svenska-1700-talsorglar>.

22 År 1995/96 användes cirka 200 000 kronor av forskningsanslagen till biblioteksförvärv. Därefter låg inköpsbudgeten på 100 000 – 120 000 kronor per år, men inköpen avtog mot slutet. År 2013 upphörde förvärvet helt.

flera språk.²³ En stor mikrofilmsamling byggdes upp bestående av digitaliserade notautografer, andra notmanuskript och teoretiskt källmaterial, främst av nordtysk orgelmusik från barocken. Mikrofilmerna finns förtecknade i ett separat dokument. De införskaffades för forskningsbruk, men användes också i undervisningssyfte då studenterna kunde göra jämförelser av källmaterialen med editerade notutgåvor. En del av mikrofilmerna är utskrivna och sparade i spiralbundna häften.

Stommen i GOArts bibliotek utgjordes av en samling som tillhört Gunnar Wahlström (1915–1994).²⁴ Den köptes från Wahlströms dödsbo (1995) och består av cirka 500 orgelrelaterade böcker och noter. Wahlström var själv inte organist utan civilingenjör till yrket, men hade ett stort orgelintresse och genomförde många orgelresor på kontinenten. Vid sidan av böcker och noter samlade han på vykort, fotografier, konsertprogram, tidskriftsartiklar, festskrifter och orgelbeskrivningar – främst gällande orglar i Sverige, men även utländska. Samlingen med ephemera utgjordes av hans eget dokumentationsmaterial och omfattar cirka fyra hyllmeter. Senare erhöles donationer av tonsättaren Torsten Sörensons dödsbo (1996) och organisten Albert Sjögren (2000).

Förvärvet av litteratur, ofta från utländska antikvariat, hade ett brett perspektiv eftersom forskarna intresserade sig för instrumenten som en del av musikkivet och samhället. Fokus låg på litteratur som behandlade olika aspekter av orgelbyggnadskonst (såsom design, material och verktyg), orgelinstrument, orgelbyggare, orgelmusik och kyrkomusik. Olika aspekter av orgeldokumentation var av speciellt intresse: inventeringar, beskrivningar och djupdokumentationer av orglar världen över. Dessutom böcker om teknisk orgelforskning; akustik, metall, termo- och fluidodynamik, alltså de tre forskningsområden som ingick i forskningsprojektet Förändringsprocesser. Det fanns också ett intresse för andra tangentinstrument och deras relation till orgeln. Framförallt gavs klavikordet stort utrymme, vilket delvis hade att göra med att GOArt tillverkade klavikord i orgelverkstaden, vid sidan av orglar. Ett annat fokusområde var teoretisk och praktisk uppförandepaxis med tyngdpunkt på klaverinstrument – även gällande nyskriven orgelmu-

23 En sökning i databasen ger följande uppgifter: 2 716 böcker; 76 broschyrer; 778 noter; 137 ephemera. Det är då viktigt att komma ihåg att uppskattningsvis endast hälften av materialet är katalogiserat i databasen på grund av otillräckliga personella resurser. Mikrofilmerna är förtecknade separat.

24 Informationen om Wahlström från Paul Peters.

sik. Begreppet uppförandep Praxis gavs en vid tolkning: tempo, artikulation, frasering, affektlära, orgelregistrering med mera. Slutligen satsade man på inköp av biografier om kompositörer av orgelmusik, med särskild tonvikt på Johann Sebastian Bach. Bland biografierna ingår också många specialstudier som behandlar en viss tonsättares verk för orgel och/eller besläktade tangentinstrument.

En bok i samlingen av särskilt intresse är en originalutgåva av Abraham Hülphers *Historisk afhandling om musik och instrumenter särdeles om orgwerks inrättningen i allmänhet, jemte kort beskrifning öfwer orgwerken i Sverige* från 1773. Boken som, enligt Paul Peeters, troligen är världens första orgelinventering omfattande ett helt land, innehåller historiskt värdefull information om svenska orglar. Källmaterialet, som finns i Västerås stadsbibliotek, har digitaliserats i GOArt-projektet *Organa Suecia*. Hülphers bok finns nu i universitetsbibliotekets raritetskammare tillsammans med ett antal andra utvalda böcker.

Rariteter ur GOArts samling: Abrah. Abrahns son Hülphers *Historisk afhandling om musik och instrumenter särdeles om orgwerks inrättningen i allmänhet jemte kort beskrifning öfwer orgwerken i Sverige* (Westerås tryckt hos Joh. Laur. Horrn, 1773) och Edward F. Rimbault, *The Pianoforte: Its origin* (London: Robert Cocks and Co., 1860).

År 2005 tog Ibo Ortgies över som dokumentalist. Han hade 1999 erhållit en doktorandtjänst vid musikvetenskapliga institutionen, knuten till det nordtyska orgelprojektet, och disputerade 2004 på en avhandling om stämningssystem i nordtyska barockorglar. Under ett par perioder under 2011 och 2012 arbetade Ibo Ortgies tillsammans med musikbibliotekarien Karin Oscarsson, som anställdes på timmar. De lade ned mycket tid på att ta fram ett specialanpassat klassifikationssystem, vilket av naturliga skäl hängde samman med hylluppställningen. Forskarnas behov av att material med besläktat innehåll skulle placeras tillsammans var en viktig aspekt att ta hänsyn till. En stor del av litteraturen präglades av regionala och lokala geografiska samband, så kallade orgellandskap. Ibo Ortgies införde därför en uppställning enligt lands- och regionskoder, baserat på ISO-standarder. Problemet med att geografiska gränser flyttats under historiens gång avhjälpes med hjälp av sökord i databasen. Vid sidan av arbetet med klassifikationssystemet ägnade sig Karin Oscarsson åt katalogisering. Även Inger Jullander, bibliotekarie på Biblioteket för musik och dramatik, ägnade en mindre del av sin tjänst åt att katalogisera i GOArts databas under perioder i början av 2000-talet.

GOArts samling flyttades till Biblioteket för musik och dramatik 2016. Litteraturen används främst av studenterna på masterprogrammet i orgel med relaterade klaverinstrument, men också av studenterna på kyrkomusikerprogrammet. Samlingen har samtidigt behållit sin funktion som forskningsbibliotek eftersom den i hög grad nyttjas av orgelforskare, såväl inom som utom Göteborg. Hans Davidsson har sagt att den ”skapar identitetskänsla och en positiv dynamik för utbildning och forskning”.²⁵

GOArts bibliotek är nu en avslutad och sammanhållen samling. Universitetsbibliotekets förvärv av liknande litteratur hamnar på respektive avdelning enligt bibliotekets klassifikationssystem: böcker om orglar förs till avdelningen musikinstrument; böcker om uppförandep Praxis till avdelningen musikteori etc. Mycket hamnar på avdelningen musikhistoria. Universitetsbiblioteket övertog ett trettiotal av GOArts tidskriftsprenumerationer, något som är av stor betydelse för forskarna.

---

25 Hans Davidsson i samtal med författaren, 8 november 2020.

Utlåningen ur GOArts bibliotek skedde på förtroendebasis. Biblioteket var ju aldrig tänkt som något annat än en integrerad del av de forskningsprojekt som bedrevs inom GOArt. Enstaka undantag gjordes för studenter och lärare på HSM och i musikvetenskap, annars var det ett referensbibliotek även för forskarna, som dock hade möjlighet att ta med böcker till sina arbetsrum. Lånen kvitterades antingen på en lista eller i en dator som stod i biblioteket. I Biblioteket för musik och dramatik var utlåningen under första tiden begränsad till forskare och studenter på masternivå. När dessa restriktioner upphörde och samlingen gradvis blivit mer känd och efterfrågad blev utlåningen, som idag sker genom att personalen registrerar lånen i ett Exceldokument, alltmer svårhanterlig. Som tidigare nämnts är uppskattningsvis endast hälften av litteraturen katalogiserad i biblioteksdata-basen. Det är angeläget att hela samlingen blir katalogiserad och därmed sök- och utlåningsbar, även som fjärrlån. Ett första ställningstagande blir att bestämma huruvida man ska fortsätta att katalogisera i databasen så att den blir komplett och först därefter importera posterna till den nationella bibliotekskatalogen Libris för vidare import till UB:s lokala katalog. Alternativet vore att importera de existerande posterna i databasen och katalogisera det resterande materialet direkt i Libris. Redan på GOArts tid fanns en förhoppning att materialet i framtiden skulle kunna lånas ut, även som fjärrlån, och att katalogen skulle bli åtkomlig online. Idag kommer bibliotekspersonalen på Biblioteket för musik och dramatik in i biblioteksdelen av databasen med hjälp av inloggningsuppgifter, men den är inte öppet tillgänglig.

Flera av de ursprungliga planerna för biblioteksdelen i databasen realiserades aldrig eftersom de personella resurserna inte räckte till. Tanken var att katalogposterna skulle berikas genom länkar till de övriga delarna i databasen, men så blev inte fallet. Avsaknaden av länkar underlättar en eventuell framtida import av katalogposter till Libris eftersom biblioteksdelen är helt fristående i databasen. Det skapades en tesaurus över specialanpassade ämnesord med stor detaljrikedom, men tyvärr fanns inte tid att slutföra arbetet med att lägga ämnesord till posterna. I katalogen finns också tesaurusar för person och landsnamn, andra fält har fritextsökning.

Vid en framtida katalogisering av den litteratur som saknas i biblioteksdelen av databasen blir det intrikata klassifikationssystemet en utmaning. Det hela kompliceras ytterligare av att systemet har genomgått två revisioner, även om dessa inte var av en genomgripande karaktär. Hylluppställningen

är också svår att förstå för den som inte besitter specialkunskaper. Detta skulle dock relativt enkelt kunna avhjälpas med en översättning av koderna till klartext. Katalogisatören skulle ha stor hjälp av ämnesordstesaurusen vid ämnesbestämningen, men egen kunskap inom området skulle i hög grad underlätta arbetet. En viktig funktion är uppgifter om RISM-signum.²⁶ Sådana bör inkluderas i nya katalogposser, men det kräver ytterligare kompetens.

”GOArts bibliotek var en pelare inom utbildning och forskning” menar Joel Speerstra.²⁷ Han är nog med att lyfta fram den stora mängd forskningsprojekt, doktorander, postdokstipendiater och gästforskare som har anlitat biblioteket, och understryker att boksamlingen därmed direkt har bidragit till GOArts forskningsresultat och den långa publikationslistan. Biblioteket som fysisk miljö och mötesplats var också betydelsefullt. Alla seminarier med masterstudenterna ägde rum i anslutning till biblioteket som konsulterades frekvent. Även handledningen ägde rum i biblioteket. Denna miljö har i viss utsträckning kunnat återskapas i Biblioteket för musik och dramatik. I samband med projekteringen av ett nytt universitetsbibliotek, som pågår i skrivande stund, vore det angeläget att beakta hur den fysiska placeringen av sammanhållna och öppet tillgängliga specialsamlingar i det nya biblioteket kan bidra till liknande stimulerande studie- och forskningsmiljöer.

“The research carried out at GOArt is unique in its field in the world. There are, to our knowledge, no other comparable research centres or research clusters in the world.”²⁸ Så sammanfattar RED10 GOArt. Även bibliotekets betydelse tas upp: “[...] GOArt’s location in a new building with many opportunities (including the availability of GOArt’s large library) gives the department working conditions and an infrastructure that must be regarded as *excellent*.”²⁹ Den forskningsmiljö som RED10 utpekade som unik lever idag kvar i biblioteket, orgeldatabasen och Föreningen för Göteborgs internationella orgelakademi. Min förhoppning är att mitt kapitel ska bidra till att GOArts bibliotek uppmärksammas och får den framträdande position inom UB som det förtjänar.

---

26 För mer information om RISM, Répertoire International des Sources Musicales, se <https://rism.info/community/sigla.html>.

27 Joel Speerstra i samtal med författaren, 11 december 2019.

28 Holmgren och Bertilsson Uleberg, *RED10 research evaluation*, 148.

29 Holmgren och Bertilsson Uleberg, 149.

Opublicerade källor

Davidsson, Hans. ”Ansökan till Riksbankens Jubileumsfond. Beskrivning av forskningsprogrammet ’Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970 – integrerade studier i spelpraxis och instrumentbygge’”, 23 augusti 1994.

Intervjuer med Carl-Johan Bergsten, Hans Davidsson, Sverker Jullander, Johan Norrback, Ibo Ortgies, Paul Peeters och Joel Speerstra.

Publicerade källor och litteratur

”Arp Schnitger Datenbank/Database”. University of Gothenburg.

Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://goart-vas-1.it.gu.se/Webgoart/goart/schnitger.php>.

Blomqvist, Göran. ”Orgelforskning”. I *Entusiasm och engagemang!: 10 år med Orgelkonstens vänner: Historien om ett orgelforskningscentrum och dess vänförening*, redigerad av Peter Lundberg, omslagets insida. Göteborg: Orgelkonstens vänner, 2010.

———. ”Förändringsprocesser i nordeuropeisk orgelkonst 1600–1970”. I *Årsredovisning – Riksbankens Jubileumsfond*. Stockholm: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfond, 1995.

———. *Orgelmästarnas hemligheter spåras: Visionen, vägen, målet: Om tillkomsten av nordtyska barockorgeln i Örgryte nya kyrka*. Göteborg: Göteborg Organ Art Center, 2000.

Göteborgs internationella orgelakademi. ”Göteborg International Organ Academy”. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://www.organacademy.se/>.

———. ”Orgelinventeringar”. Göteborg International Organ Academy. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://www.organacademy.se/orgelinventeringar>.

———. ”Svenska 1700-talsorglar”. Göteborg International Organ Academy. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://www.organacademy.se/svenska-1700-talsorglar>.

Hellsten, Hans. *Instrumentens drottning: Orgelns historia och teknik*. Stockholm: Natur och kultur, 2002.

Holmgren, Susanne och Gustav Bertilsson Uleberg, red. *RED10 research evaluation: Reports from the evaluation of all research at the University of Gothenburg 2010*. Göteborg: University of Gothenburg, 2011. https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/24885/1/gupea_2077_24885_1.pdf.

Mohammadi, Masoud. ”The Göteborg Organ Art Center’s organ database project”. Chalmers tekniska högskola, Department Computing Science, 1996.

- ”Orgelkids SE”. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://www.orgelkids.se/>.
- Snyder, Kerala J. ”The choir library of St. Mary’s in Lübeck: A database catalogue”. University of Gothenburg. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://goart-vas-1.it.gu.se/webgoart/goart/Snyder.php>.
- . ”The Örgryte organ as a work of musical scholarship”. I *The North German organ research project at Göteborg university*, redigerad av Joel Speerstra, 355–61. Göteborg: Göteborg Organ Art Center, 2003.
- Uppsala universitet, Department of Musicology. ”Düben Database Basic Search”. Uppsala universitet. Åtkomstdatum 26 november 2020. <https://www2.musik.uu.se/duben/basicSearch.php>.